

## 7. BÖLÜM / CHAPTER 7

### HÜSN Ü AŞK'IN KİMYASI

#### THE ALCHEMY OF HUSN U ASHK

Ahmet DOĞAN<sup>1</sup>

<sup>1</sup>Prof. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırşehir, Türkiye  
E-mail: ahmetdogan@ahievran.edu.tr

DOI: 10.26650/B/AA14AA25.2022.009.07

#### ÖZ

*Hüsn ü Aşk*, Şeyh Galip'in (ö. 1799) kendi ifadesiyle "esrârını Mesnevi'den aldı[ğı]" tasavvufi-sembolik bir eserdir. Galip, "mîrî malı" olarak değerlendirdiği Mesnevi'den kendisine uzanan Mevlevîliğin ve bütün bir tasavvufî geleneğin sembol hâline dönüşen imgeleriyle kendi özgün hayallerini ustaca yoğurduğu *Hüsn ü Aşk*'ında, esas olarak insanın "kemat"e uzanan yolculuğunu tahkiye eder. *Hüsn ü Aşk*'taki sembolik dönüş[üm] yolculuğu, esere ismini veren kahramanlardan Aşk'ın, Hüsn'e talip olmasının ardından kendisine sunulan, "diyar-ı kalb"den "kimya"nın getirilmesi şartını kabul etmesiyle başlar. Hüsn'e kavuşması için Aşk'ın bulması gereken "kimya", insanoğlunun ezeli hayali olan altın elde etme çabalarına aracılık eden maddi/deneysel bir araç olmaktan çok, tinsel (manevi, ruhsal) bir dönüşümün vasıtası olarak kullanılmıştır. Geliştiği her kültürde ezoterik (içrek, bâtını) düşünceyle yakın ilişkisi olan kimya, tüm mistik geleneklerde olduğu gibi sufizmde de manevi bir dönüşümün simgesi olarak alınmış ve sufilerce asıl kimya, kalplerin dönüşümü olarak düşünülmüştür. Kimyanın madde dediği şey, "geleneksel benlik" (sıradan insan); onun iksir aracılığıyla dönüştüğü altın, "evrensel benlik" (kâmil insan) ve iksir de (kibrit-i ahmer) gönülleri altına çeviren ermişlerin nazarı olarak değerlendirilmiştir. *Hüsn ü Aşk* mesnevisinde de Aşk'a, sevdiğine kavuşması için öncelikle "kimya"yı getirmesinin şart koşulması, "kimya"nın dönüşümün simgesi olmasından kaynaklanır. Aşk'ın, Hüsn'e biçilen pahayı bulmak üzere kalp diyarına yaptığı yolculuk neticesinde elde ettiği "kimya", aslında yolun bizzat kendisi olur ve onu Hüsn eyler.

**Anahtar Kelimeler:** Şeyh Galip, *Hüsn ü Aşk*, Yolculuk, Kimya

#### ABSTRACT

*Husn u Ashk (Beauty and Love)* is a sufi-symbolic work that Sheikh Ghalib, in his own words, "received his secret from *Mathnawi*". Sheikh Ghalib used the symbols of Mawlana Jalâl ad-Dîn Rûmî's *Mathnawi* and Sufi tradition, which he called "mîrî good" in his *Husn u Ashk*. Sheikh Ghalib, who skillfully combined his own original dreams with these symbols and images, in his *Husn u Ashk*, mainly told the story of the journey of man to ripeness. The symbolic transformation journey in *Husn u Ashk* begins when Ashk (Love), one of the heroes who gave the work its name, agrees to bring "alchemy" from the "diyar-ı kalb" that was stipulated to him after he aspired to Husn

(Beauty). The “alchemy” that Ashk must bring to Husn to reach her is not a material tool that humanity has dreamed of since ancient times, interested in turning worthless mines into gold. The alchemy here has been used as a means of spiritual transformation. Alchemy, which has a close relationship with esoteric thought in every culture in which it develops, has been adopted as a symbol of spiritual transformation in Sufism as in all mystical traditions. According to the Sufis, the actual alchemy was the transformation of hearts. The equivalent of matter in Chemical Science is the “conventional self”. The Philosopher’s stone that turns a substance into gold is the glance of sheiks. The resulting gold was evaluated as the perfect human. In *Husn u Ashk* mathnawî, Ashk was asked to bring “alchemy” to reach his loved one, because “alchemy” is the symbol of transformation. Ashk’s journey to bring alchemy is alchemy itself.

**Keywords:** Sheikh Ghalib, *Husn u Ashk (Beauty and Love)*, Journey, Alchemy

## Extended Abstract

*Husn u Ashk (Beauty and Love)* is a mystical, symbolic mathnawi of 2041 distich written by Sheikh Ghalib in 1197 (Gregorian 1783). It is an excellent work that reflects Ghalib’s innovative spirit. According to Ziya Pasha, Sheikh Ghalib seems to have been born to write for *Husn u Ashk*. *Husn u Ashk (Beauty and Love)* has taken a unique place in classical Turkish literature thanks to its excellence in discourse and originality in fiction. With *Husn u Ashk*, Sheik Ghalib transformed the Turkish mathnawi tradition, which takes the Nizâmî-i Gencevî as an example and he put his stamp on the history of literature as a genius.

Sheikh Ghalib, who took the inspiration of *Husn u Ashk (Beauty and Love)* from Mawlana Jalâl ad-Dîn Rûmî’s *Mathnawi*, describes a mystical inner journey in his work, in which he makes intensive use of the symbols of the Sufi tradition in which he resides. According to the Dervish Esrar Dede who suffered (be a dervish) under the supervision of Ghalib, *Husn u Ashk* contains of the secrets of the inner journey in Mevlevî. In *Husn u Ashk*, almost everything such as “Benî Mahabbet”, “Mollâ-yı Cünûn”, “Sühan”, “Gayret”, “Hayret”, “hisâr-ı kalb”, “çeh” especially the heroes who gave the work its name, comes to the fore in the symbolic sense. One of the Sufi symbols that Ghalib has cost himself in his work is “alchemy”.

Alchemy is referred to as the wedding price that the “Benî Mahabbet” tribe wanted after Ashk (Love), one of the heroes who gave the *Mathnawi* its name, aspired to Husn (Beauty). The tribal elders who advise Ashk, who wants Husn, that there can be no effortless treasure mehr” (dowry price); they say that Husn expresses priceless value, that his “mehr” (dowry price) will be accordingly, and that he must bring alchemy to reach him. The ‘alchemy’ that the tribesmen require from Ashk to bring him from the “diyâr-ı kalb” (land of the heart) is the symbol of transformation. Alchemy, which has mediated humanity’s dreams of obtaining gold since time immemorial, has been used as an experimental tool. It has also been seen as a universal elixir of healing and immortality. The work of turning worthless substances

in alchemy into gold, the most valuable substance on Earth, has been associated with the discovery of the divine essence in man. In this context, it has been stated that the most basic element of transformation in alchemy and the effective substance known as the potion or philosopher's stone is the heart of man or himself.

Alchemy, which is to purify the polluted soul of Man and return it to its first state, and in this aspect is of a purely spiritual nature, has been called "alchemy of felicity" in the Islamic world. What alchemy calls matter is the 'traditional self'; the gold he turns into through the potion is also a competent person (perfect human). In *Husn u Ashk (Beauty and Love)*, Ashk is told that he must go on a difficult journey to the "land of the heart" to find alchemy, as the real alchemy is the transformation of hearts.

The heart, which is the center of mystical consciousness and is a power that allows man to open up to the order above the senses, is the place of change and transformation. Since the heart is the only place where a person will find an entire world in his eternity and know his "own", Ashk does not need to fall into the deserts like Mecnun. The seas, mountains, deserts, etc. obstacles that he must overcome to mature are not outside, but inside, deep in his heart. To reach Husn, Ashk must first go to land of the heart (diyâr-ı kalb), where there are very big troubles on his way, and bring alchemy from there. Ashk will complete himself by facing the forces and difficulties that try to distract him from his path as he moves through his spiritual depths during his journey to the castle of the heart. According to Mevlana, the danger of a path to the treasure is directly proportional to the value of the treasure. Therefore, Ashk suffers great difficulties on his journey in the land of the heart (diyâr-ı kalb), which he went out to meet Husn. A thousand-headed snake with embroidered skin, candle ships floating in a sea of fire, the ruins of gamut, the palace of mourning, giants, fairies, wild animals and witches are just some of the scourges waiting for Ashk during the journey.

Like mines that undergo different processes in alchemy and undergo the treatment of fire by waiting, Ashk is also purified by the ordeal it has suffered throughout the journey. Ashk overcomes the dangers it faces during its journey only with the help of "Suhan" (logos, word). A guide, Suhan, has the property of elixir (philosopher's stone), which is the effective substance of the alchemical process.

Ashk, who enters the "land of the heart" under the guidance of Suhan, finds everyone and everything before the journey here. Ashk realizes that Husn and himself are the same in "castle of the heart", which he enters in hopes of finding "alchemy". Ashk completes its transformation by finding maturity as a result of this journey, which is his personal alchemy and achieves an "absolute" serenity with Husn.

## Giriş

Klasik Türk şiirinin son büyük temsilcisi olduğu hususunda hemen tüm kaynakların ittifak ettikleri ve bu bağlamda kendisinden övgüyle bahsettikleri Şeyh Galip, hakkında söylenen övgü dolu sözleri ve şöhretini büyük ölçüde *Hüsn ü Aşk* mesnevisine borçludur. Bir ikinci güneşine benzeyen ömrüyle Osmanlı şiir semasını son kez aydınlatan Galip, Ziya Paşa'nın eşsiz ifadesiyle; sanki *Hüsn ü Aşk*'a vücut vermek için cihana gelmiş bir “şâir-i yegâne”dir. Şeyh Galip, eserin “sebeb-i te'lif” (kitabın yazılma sebebine dair) bölümünde ifade ettiği üzere *Hüsn ü Aşk*'ı, bir şiir meclisinde Nâbî'nin *Hayrâbâd*'ının aşılamayacağı söylenmesine binaen kaleme almıştır. *Hayrâbâd*'ı, Feridüddin Attar'dan çalınma bir kıssa olarak değerlendiren Galip, bir hırsıza düzülen methiye olarak değerlendirdiği bu eserin herhangi bir orijinalliğe sahip olmadığını ve dolayısıyla bu kadar fazla övgüyü de hak etmediğini düşünür:

El-hak çalıp alma kıssadır ol  
Hırsızlara hayli hissedir ol

Pîrâne tekellüf etmiş elhak

Vermiş hele kâr-ı düzde revnak

(208, 209)<sup>1</sup>

Nâbî'nin olgunluk döneminde yazmış olduğu eserden çıkarılacak olan dersin sadece ‘dünya fânî âhîret bâkî’ gibi ‘harciâlem’ bir düşünce olduğunu ve bunu işitmedik hiçbir kulak olamayacağını söyleyen Galip, artık farklı bir şeylerin anlatılması gerektiğini iddia eder:

Merd ana denir ki açâ nev-râh

Erbâb-ı vukûfi ede âgâh

(212)

Sarf ettiği bu iddialı sözleri dolayısıyla meclistekilerce davasını ispata zorlandığında henüz yirmi altı yaşında olan Galip, kendi deyişiyle “çemeni görülmedik bir gül” derlemek arzusuyla “divan yolu”ndan ayrılarak bir “vâdî-i kemîn”e (tuzaklarla dolu yol) yönelir. Şeyh Galip, altı ay kadar süren bu zorlu yolculuktan, yanında paha biçilemez bir hazine olan *Hüsn ü Aşk* ile döner. Eserini kısa bir zaman zarfında tamamlayarak özgünlüğü üzerine “billâh bu özge mâceradır” diye ant içen Şeyh Galip, *Hüsn ü Aşk*'ın kısa sürede tamamlanmış olmasının, aceleye getirilmiş anlamına gelmeyeceği noktasında;

Engüş-t-i hatâ uzatma öyle

Beş beytine bir nazîre söyle

1 *Hüsn ü Aşk*'tan yapılan alıntılarda [Ece, Selami (2012). *Hüsnüne Aşk Olsun*, Erzurum: Fenomen Yayınları.] künyeli çalışma esas alınmıştır.

Az vaktde söyledimse anı  
Nâ-puhteligin değil nişânı

(2015, 2016)

mısralarıyla okuyucuyu/eleştiriciyi meydan okurcasına uyararak eserine olan inancını vurgular. Eseriyle Türk mesnevi geleneğini dönüştürmeyi başaran Galip, daha evvel ulaşılamamış olan yüksek bir şiir olgunluğuna ulaşmayı da başarmıştır (Bilgegil, 1997: 402; Gibb, 1999 C: IV: 398). Âvîze gibi renk ve ışık dolu (Tanpınar, 1995: 310) olan *Hüsn ü Aşk* mesnevisinin getirdiği yenilikçi ruhla geleneğin yıpranan yanlarını onaran Şeyh Galip, ‘geçmişî hâl içinde hissettiği kadar geleceği de aynı zaman dilimi içerisinde hissetmek’ (Kantarcıoğlu, 1981: 26) suretiyle hem geleneğin bir devamı olma hem de bütün zamanların okuyucusuna hitap edebilme imkânı bulmuştur. Böylece kendi sesiyle birlikte geleneğin sesini de ötelere taşımaya muvaffak olmuştur.

Şeyh Galip, bu özgün eserin ilhamını Mevlana’nın *Mesnevisi*’nden almıştır. Kendi kaleminden çıkan *Hüsn ü Aşk* nüshasının der-kenarına Mesnevi’yi tam dokuz kez okuduğuna dair not düşen (Gölpınarlı, 1968: 15) Şeyh Galip, *Hüsn ü Aşk*’taki Mevlana’ya övgü bölümünde *Mesnevi*’den aldığı ilhamı;

Esrârını Mesnevî’den aldım  
Çaldım velî mîrî malı çaldım

(2019)

Feyz erdi Cenâb-ı Mevlevî’den  
Aldım niçe ders Mesnevî’den

(2029)

mısralarıyla açıkça dile getirir. Cenâb-ı Mevlevî’nin feyziyle *Mesnevi*’den nice dersler alan ve başsız ayaksız aşk yollarına düşen Galip, temellük ettiği tasavvufî geleneğin sembolleriyle *Hüsn ü Aşk*’ında mistik bir iç yolculuğu anlatır. Galip’in nezaretinde çileye soyunan Esrar Dede’nin ifadesiyle (2000: 376) Mesnevi-i Manevi’nin ilhamıyla Mevlevî sülukunun sırlarının anlatıldığı bir şaheser olan *Hüsn ü Aşk*’ta, esere ismini veren kahramanlar başta olmak üzere Benî Mahabbet, Mollâ-yı Cünûn, Sühan, Gayret, Hayret, hisâr-ı kalb, kuyu, cadı, âh kılıcı gibi hemen her şey sembolik anlamıyla ön plâna çıkar. İçinde bulunduğu geleneğin mensuplarının fark edilmesi dolayısıyla Galip’in açıklama ve sergileme ihtiyacını en aza indirgeyen bu yoğun simgesel mirastan (Holbrook, 1998: 96) biri de “kimya”dır.

### **Hüsn Akdine Biçilen Paha: Kimya**

*Hüsn ü Aşk*’ta kimya, mesneviye ismini veren kahramanlardan Aşk’ın Hüsn’e talip olması üzerine, mensubu oldukları Benî Mahabbet kabilesinin istedikleri mihr (mehr, mehir, nikâh

bedeli) olarak zikredilir. Hüsn'ü isteyen Aşk'a, zahmetsiz rahmetin olamayacağı noktasında nasihat eden kabile uluları; Hüsn'ün paha biçilemez bir değer ifade ettiğini, 'mihir'inin de buna göre olacağını ve ona ulaşmak için kimyayı getirmesinin şart olduğunu söylerler:

Sâdât-ı kabîle etdi tedbîr  
Kim mehrine eyle nakdi tevfir

Hüsn akdine çok bahâ gerekdir  
Evvel sana kîmyâ gerekdir (1242, 1243)

Kıvılcım taneleri ekip paramparça kalpler biçen kabile büyüklerinin, Hüsn'e talip olan Aşk'tan getirmesini bekledikleri 'kimya', dönüşümün simgesidir.

Tabiatta bulunan değersiz madenleri, uzun ve zahmetli bir süreçte altına dönüştürme, maddenin içinde saklı olan altını ortaya çıkarma uğraşı olan kimyanın (alchemy), geliştiği her kültürde ezoterik (içrek, bîatni) gelenekle yakın bir ilişkisi olmuştur. Hatta hemen bütün kimyagerler, basit metalleri altına çevirme veya dünyevi hayatı birazcık daha uzatacak bir iksir yaratmak gibi beyhude bir amaçları bulunmadığından sanatlarının esasını ezoterik bir teknik olarak tanımlamışlardır (Cockren, 2008: 13). Bu bağlamda "opus magnum" (ars magna, büyük sanat) olarak zikredilen kimyanın amacı hem insan ruhunun kurtuluşu hem de kozmosun iyileştirilmesi (Eliade, 2000: 251) şeklinde düşünülmüştür. Kimyacılar, çilenin erginleyici işlevini madde üzerine yansıtılmışlardır. Erginlenenin çektiği çile, ölüm ve dirilişe denk sayılan kimya işlemleri sayesinde cevhere dönüştürülür, yani aşkın (müteal) bir varlık kipine kavuşarak altın olur. Çile olmaksızın ebedî yaşama ulaşmak mümkün değildir (Eliade, 2000: 164). İnsanın kirlenmiş ruhunu arındırarak yeniden ilk hâline döndürme uğraşı olan ve bu yönüyle sadece manevi (içsel/bîatni) doğada olan kimya, İslam dünyasında 'saadet kimyası' olarak alımlanmıştır (Guenon, 1997: 93). İbn Arabî, tek bir hakikat üzerinde gerçekleşen başkalaşmalarda ortaya çıkan doğal, ruhani ve ilahi bir ilim dediği kimyayı (İbn Arabî, 2008: 34) insanın manevi miraç yoluyla nefsinin arındırılması şeklinde yorumlamıştır.

Kimyâ-yı Saâdet (Saadet Kimyası) ismini verdiği eserinde İmam-ı Gazâlî, bakır ve pirinci kırmızı altın yapan maddi kimyanın mecaz; insanlık cevherini hayvanî kirlerinden arındırıp saflaştırarak onu altın gibi değerli kılan mücadele kimyasının ise hakikat olduğunu söyler (Gazâlî, yty: 10). Değersiz metalleri altın yapacak olan maddi kimya, hiçbir kocakarının sandığında bulunmayıp yalnızca padişahların elinde bulunduğu gibi, ebedî saadet kimyası da sadece Allah'ın katında bir hazine olarak mevcuttur. Hakiki olan saadet kimyasının gökte Allah'a yakın meleklerin cevherinden, yerde de peygamberlerin kalbinden ibaret

olduğunu söyleyen Gazâlî'ye göre hakikat kimyasını, peygamberlerin dışında arayanların işleri kalpazanlık ve kazançları ise hüsrandan başka bir şey olmaz. Kimyayı peygamberlerin rehberliğinde arayanlar ise mücadele potasında kalp cevherini aratarak paha biçilemez bir hazineye dönüşürler. Kimyadan maksat, kalbi dünya bağlarından kurtarıp her türlü hayvani sıfatlardan arındırmak suretiyle insanın kendi hakikatini bilmesi ve Allah'a yönelmesi (Gazâlî, yty: 12) olduğundan fena (fenafillah) yolundaki sufilerin, kimyagerliği meslek edindiği görülür:

Zer eyler kendünün miss-i vücûdın hâk-i zilletde

Fenâ ehli baka tursan kamusı kîmyâyîdür (Üsküplü İshak Çelebi, Gazel 86/4)

Şeh-i mülk-i kanâat her biri ankâ hümâyız der

Vücûdu pûte-i iksîre koyduk kîmyâyız der (Şeyh Galip, Müseddes 4/8)

Sufilere göre dünyalık arzuların peşinde gidip gelen ve herhangi bir şeyin etkisiyle hemen bozuluveren insanın nefsi, adi bir metal gibidir. Bu nefis, ilahi bir sanatkâr gibi düşünülen mürşidin ellerinde yoğrulmak suretiyle hiçbir kötülükten etkilenmeyen asil bir ruha dönüştürülmektedir (Nasr, 1981: 296). Nefsin büyük sıkıntılarla ve acılarıyla dolu arınması sonucunda uğradığı bu dönüşüm, kimyadan alınan betimlemelerle ifade edilmiştir (Neville, 2000: 92; Lee, 2002: 11; Schimmel, 2004b: 23). Buna göre kimyanın madde dediği şey ile kastedilen sıradan insan (geleneksel benlik); onun iksir sayesinde dönüştüğü altın ise kâmil insan (evrensel benlik) olmaktadır.

Kimyada, dönüşümü sağlayan ve 'filozof taşı', 'kibrit-i ahmer', 'iksir' gibi farklı şekillerde isimlendirilen müessir maddeyi bulmak isteyen kişinin, dünyanın derinliklerini ziyaret etmesi gerekir (Eliade, 2000: 178). Sembolik anlamıyla zikredilen bu derinlik, *Hüsni ü Aşk'ta* "diyâr-ı kalb" olarak ifade edilir. İnsan, kemalini ancak kalbin potasında yanıp yakılmak suretiyle elde edeceğinden *Hüsni ü Aşk'*ın kahramanı Aşk'a da kimyayı kalp diyarında bulacağı söylenir:

Turma sefer et diyâr-ı Kalb'e

Cân baş ko reh-güzâr-ı Kalb'e

Ol şehrdede kîmyâ olurmuş

Yolda belî çok belâ olurmuş

(1244, 1245)

Mistik bilincin merkezinde bulunan ve insanın duyular üstü nizama açılmasını sağlayan bir meleke olan kalp, değişimin ve dönüşümün mekânıdır. Yaratıcının insanın içine yerleştirdiği ve kendisinin de içine yerleştiğini söylediği irfan ve idrakin asıl mekânı olan kalp, insanoğlunun nihai kurtuluşu elde etmek üzere 'kutsal toprak' simgesiyle sürekli olarak arayıp durduğu yerdir.

Ona ulaşmak noktasında gerekli vasıfları olmayanlar için ulaşı(l)a(maz olan bu kutsal bölgeye ancak ilahi lütfun rehberliğinde çıkılan zorlu bir yolculuk neticesinde varmak mümkündür (Guenon, 2004: 89). Mutlak hüsnün bilkuvve bütün insanların kalbinde bulunmasına rağmen yalnızca insan-ı kâmilin onu temaşa edebilmesindeki sır da burada saklıdır.

Sufilerin ifade ettiği üzere Allah'ın celal ve cemal sıfatlarının mükemmel bir terkibi olan insanın, bu sıfatları içselleştirerek kemalini bulması ancak kalbinin derinliklerine inmesiyle mümkün olur. Kalp insanın, sonsuzluğunda bütün bir âlemi bulacağı ve “kendi”ni bileceği yegâne yer olduğundan Aşk'ın Mecnûn misali çöllere gitmesine gerek yoktur. Onun, kemalini yakalaması için aşması gereken çöller, dağlar, denizler vs. engeller dışarıda değil içeride, kalbinin derinliklerindedir. Aşk, Hüsn'e ulaşmak için öncelikle yolunda büyük belaların bulunduğu kalp şehrine gitmek ve oradan kimyayı getirmek zorundadır. Aşk, “hisâr-ı kalb”e (kalp kalesi) yaptığı yolculuk esnasında kendi ruhsal derinliklerinde ilerlerken onu yolundan alıkoymaya çalışan güçlerle ve güçlüklerle yüzleşerek kendisini ikmal edecektir. Mevlana'nın deyişiyle, hazineye giden bir yolun tehlikesi, hazinenin değeri ile doğru orantılı olduğundan (Mesnevi, C V: 3223-3226) Aşk, Hüsn'e kavuşmak için kalp şehrine yaptığı yolculukta pek çok mihnete duçar olacaktır. Nakış nakış derisiyle bin başlı bir yılan, ateş denizinde duran mumdan gemiler, gam harabeleri, matem sarayı, devler, periler, vahşi hayvanlar ve cadı; yolculuğu esnasında Aşk'ı bekleyen belalardan yalnızca birkaçıdır:

Bin başlı bir ejder-i münakkaş  
Mûmdan gemi altı bahr-ı âteş

Bin yıllık yol Harâbe-i Gam  
Anın ötesi sarây-ı mâtem

Meşhûr o yolun başında câdû  
Her mûyü yılan yalan degil bu

(1246-1248)

Ruhun arınması, değişmesi ve dönüşmesi için zahmet verici, bela ve sıkıntı dolu bir süreçten geçmesi kaçınılmaz bir durumdur. Tıpkı kimyada değişik işlemler gören ve potada bekletilerek ateşin terbiyesinden geçen değersiz maden gibi dönüşüm sürecindeki yolcu da değişik sınamalardan geçer. Bu yüzden Aşk'ın kimyaya ulaşması hiç de kolay olmayacaktır. Onu kimyaya götürecek olan yol, Ahmed-i Gazâlî'nin söylediği üzere, her türlü varın ortaya konduğu ve kazancının da sadece ‘hiçlik’ olduğu (2004: 24) bir yoldur. Aşk, bizzat kimya olan bu yolculuk sayesinde sabır, tevekkül, rıza, teslim, fakr, hüzn, korku ve ümit hâllerini içselleştirerek dönüş(üm)ünü tamamlayacak ve Hüsn'e kavuşacaktır:



Allah mu'ın olup geçersen  
Kalb şehrinin âbını içersen

Kıl andaki kîmyâyı hâsıl  
Gel bunda ol işte Hüsn'e vâsıl

(1253,1254)

Kimyayı elde etmek üzere yola çıkan Aşk, daha ilk adımında, lalası Gayret'le birlikte oldukça derin bir kuyuya düşer ve kuyunun dibinde korkunç bir dev tarafından esir edilir. Böylece kuyu, Sultan Veled'in ifadesiyle (2014: 117/1845) nefisle mücadele anlamına gelen kimya sürecindeki büyük kutsal savaşın yaşandığı bir mekân hâlini alır. Aşk'ı girdap gibi kendisine çeken kuyu, içi feryat ve figanla dolu bir karanlıklar ülkesine benzemektedir. Hiçbir dinginliğin bulunmadığı bu karanlık ve dar kuyu, tüm korkunçluğuna rağmen Hz. Yusuf'un kuyudan Mısır azizliğine uzanan serüveni bağlamında olumlanır:

Düşdüğine eyleme te'essüf  
Mî'râcını çehde buldı Yûsuf

(1267)

İnsanın çektiği sıkıntılarla yükselişi arasındaki bu doğru orantı, kimya sürecinin bir parçasıdır. Kimyada, tabiattaki bütün madenlerin toprak altında geçirdikleri çileli bekleyişe bağlı olarak değer kazandıkları ve nihayet altına dönüştüklerine inanılır. Bu inanış, ıstırap içinde 'kanını dökerek' uzun bir sabır döneminin sonunda olgunlaşan ve kerem güneşinin vurmasıyla değişen, belki de paha biçilmez bir mücevher hâline gelen insan kalbinin dönüşümünü simgeler (Schimmel, 2004a: 23). Yusuf'un kuyudan Mısır azizliğine varan yükselişi, eski şeklin bozulması ve yeni şeklin başlaması bağlamında kimya süreciyle benzerlik (Neville, 2000: 93) arz eder.

Aşk, kimyayı bulmak üzere çıktığı yolculuğun hemen başında düştüğü bu kuyudan Sühan'ın yardımıyla kurtulur. Güzellik ve aşkın künhüne vakıf, gönlü genç bir ihtiyar olan Sühan, kimya sürecindeki müessir madde (kibrit-i ahmer) olan ve nazarıyla gönülleri altına çeviren mürşit/rehber (Mesnevi, C II: 3351; Gâlib, 1996: 131) rolünü icra eder. Kimya sürecinde ihmal edilemez bir yeri bulunan manevi rehberin rolünü üstlenen Sühan, Aşk'ın yolculuğundaki engelleri bertaraf etmede ona yardımcı olur. Aşk, kimya sürecinde ancak Sühan'ın yardımları sayesinde yolculuğuna devam edebilir.

Sühan'ın yardımıyla kuyudan kurtulmayı başaran Aşk, bu kez bin yıllık mesafesi olan bir çölde "gam harabeleri"ni aşmak zorundadır. Ümitsizlik ve korkunun, kar ve karanlıkla arttığı, cinlerin cirit oynadığı, nur ile zulmetin bir kalıba girmiş olduğu bu yer âdetâ nurdan ve karanlıktan yüz binlerce perdeyle Mutlak Varlık'ı örten kesret dünyasının bir eğretilemesi

gibidir. Nitekim burada Aşk'ı tutsak eden cadının tavsifinde kullanılan imgeler de hep dünyayı çağırıştırır. Her yanı zift, katran ve ateş olan cadı, o kadar çirkindir ki dudakları fil leşinin hortumunu andırır. Tehlikeli bir büyücü olan cadı, süslü elbiseler ve değerli takılarla çirkinliğini saklayıp Aşk'tan kendisini nikâhlanmasını ister. Nefsin arındırıldığı kimya sürecinde dünyanın, yüzüne perde örtüp güzel elbiseler giyen ve mücevherat takarak kendisini seyre dalanları esir eden bir kocakarı (Gazâlî, yty: 59) metaforuyla anlatılması sıklıkla görülen bir durumdur. Aşk, bu kocakarının isteğini reddettiği için çarımha gerilince İsa Peygamber'in acısını tecrübe eder. Yolculuğun hemen başında düşüğü kuyuda Yusuf Peygamber'in kederini deneyimleyen Aşk, yine bu aşamada cadının, "Nemrudluk" edip kendisini ateşin karşısına asmasıyla İbrahim Peygamber'in ıstırabına ortak olur.

Aşk'ın, gam harabelerinden sonraki durağı, yolculuktan evvel kendisine bahsedilmiş olan "ateş denizi" olur. Ateşten yaratılmış olan dîvler (cin, şeytan, dev), mumdan gemilerle bu ateş denizinde herhangi bir zarar görmeden seyretmektedir. Mumdan gemileri havada tutmak suretiyle erimesine mani olan dîvler, bu sayede pek çok "ebleh"i (ahmak, akılsız) kandırıp avlarlar.

Keştileri ber-hevâ tutarlar

Çok ebleh-i bî-nevâ tutarlar

(1552)

Tanelerle kuş avlayan avcılar misali dîvlerin, kendisini mumdan gemilerine alarak yokedeceklerini anlayan Aşk, mumdan gemilerle ateş denizini geçme akılsızlığına düşmez. Dîvlerin mumdan gemisine binen pek çok akılsız, ateşte yok olurken Aşk, ateş denizini kendisine Hüsn tarafından hediye edilen atı Aşkar sayesinde uçarak geçer. Ateş, Aşkar'ın üzerindeki Aşk'a tıpkı Rabbine sığınan İbrahim'e olduğu gibi serin ve selamet olur. İçerisindeki Nemrut'un simsiyah cinleriyle, cehennem kuyuları gibi girdaplarıyla, kıvılcım ve kan seli gibi ürkütücü imgelerle sürekli olumsuzlanan ateş denizinin bu yakıcı, yutup yok edici yönünden kendisi de ateş imgeleriyle tanıtılan Aşkar etkilenmez.

Ateş denizi, Hüsn'e kavuşması için Aşk'ın, mutlaka bulması icap eden 'kimya' ile doğrudan ilgilidir. Bu ilgi, Aşk'ın hemen yanında ateş denizini kanatlanarak geçen lalası Gayret'in dilinden söylenen:

Gayret dedi Aşk'a yakma cânın

Bu âteşidir o kîmyânın

Mânend-i ukâb eyle pervâz

Ol pûte-i imtîhânda mûmtâz

(1595, 1596)

mısralarıyla açık bir şekilde ifade edilir.

Aşk, kemalini elde edeceği kimyayı bulma yolunda “arındırıcı” bir işlevselliği olan ateş denizini geçtikten sonra, cennet bahçelerinin baharını andıran “Çin sahilleri”ne ulaşır. Kimyayı bulmak üzere çıktığı dönüşüm yolculuğunun bu durağında Aşk, Hüsn’e benzettiği, güzelliği ile akılları çelen Huşruba adındaki Çin prensesine âşık olur. Hakikat menziline varmak üzere mesafe kateden Aşk’ın, Huşruba’nın (akıl çelen) cazibesine kapılarak mecaz yoluna düşmesi; eşyanın hakikatine vakıf olmada aklın yetersiz kaldığına delalet eder. Aklın, hakikatin idraki hususundaki yetersizliği ve aldatıcı olma durumu, sülün kılığında ortaya çıkan Sühan vasıtasıyla Aşk’a hatırlatılır. Ancak Aşk, Sühan’ın uyarılarını dikkate almadığı için Huşruba (akıl çelen) tarafından zâtü’s-suver kalesine (suretler kalesi) hapsedilir. İçerisindeki hayalden ibaret kulelerle zamana yepyeni hediyeler sunan “kale-i zâtü’s-suver” (suretler kalesi) de mutasavvıfların dilinde su üstündeki nakış (nakş ber-âb) olarak bilinen dünyayı çağırıştırır. Aşk, hapsediği suretler kalesinden çıkmak için yaptığı girişimlerden bir netice alamaz ancak Sühan’ın yönlendirmesiyle bu kaleyi ateşe verince kurtulmayı başarır. Suretler kalesini ateşe verip orada bulunan her şeyi yakan Aşk, “hevâ”yı ayakları altına alarak bu yangını da arınma vesilesi kılar.

Aşk’ın kimyayı bulmak üzere kalp diyarına yaptığı yolculuğu esnasında karşılaştığı her türden olumsuz varlık ve tehlikeli durum Mevlana’nın; “her düşman senin ilacındır, senin için hoş ve faydalı bir kimyadır” (Mesnevi, 2000 IV: 694) sözleriyle ifade ettiği üzere onun için hoş ve faydalı bir kimya hâlini alır.

Kalp kalesine yaptığı yolculuğun en tehlikeli aşamasını arkada bırakarak havf u reca arasında yürümeye devam eden Aşk, yolun bitimine doğru elbisesini taşıyamayacak kadar zayıflar. İpek gibi mehtabın ışığı dahi vücuduna yük olur ve harfe gerek duymayacak ölçüde etkileyici bir manaya dönüşür. Vücudunun tüm parçaları dağılmakta olan Aşk, yoklukla varlığı âdeta kendinde bütünleştirir. İçine düştüğü derin ümitsizliğe rağmen Hüsn’ü anmayı ihmal etmeyen ve ona olan ihtiyaçlarına ısrarla devam eden Aşk’ın imdadına yine Sühan yetişir. Sühan bu defa beyaz sakallı, beyaz saçlı, nur yüzlü, Cebrail’in sırdaşı bir ihtiyar olarak Kur’an’ın nuru gibi yere iner ve Aşk’a muhtaç olduğu kimyaya çok yaklaştığını söyler:

Zîrâ sen o kîmyâya muhtâc

Derdin senin ol devâyâ muhtâc

(1894)

Sühan’dan işittiği bu güzel haberle, âdeta taze bir can bulan Aşk, Gayret’i de arkada bırakarak Sühan’ın rehberliğinde kalp diyarına ulaşır. Aşk, burada Mollâ-yı Cünûn, Gayret, İsmet, Hayret, Benî Mahabbet gibi yolculuktan evvelki herkesi ve her şeyi hazır bulur. Yolculuk esnasında ‘celâl’in potasında yanıp yakılmak suretiyle ‘kemâl’ini bulan Aşk’a,

geldiği bu son noktada Sühan tarafından Hüsn'ün kendisi ve kendisinin de Hüsn olduğu söylenir:

Kim Aşk Hüsün'dür ayn-ı Hüsn Aşk  
Sen râh-ı galatdan eyledin meşk (1999)

Hüsn'ün kendisinde bulunmasından dolayı en başından beri bir “râh-ı galat” (yanlış yol) üzere yürüyen Aşk'ın yaşadığı bu paradoksal durum, Mevlana'nın hazine arayan fakirin bizzat kendisinin hazine olmasındaki gibi ancak yolun kimyasıyla mümkün olur. Kendisine “sonsuz yakınlıkta” olan Hüsn'ü aramak için çıktığı yolculuk sonunda, yeniden başladığı noktaya dönen Aşk, bu hakikati Sühan aracılığıyla öğrendiği için henüz birlik (vahdet), tam anlamıyla tahakkuk etmiş olmaz. Tıpkı sidretü'l-müntehâ (son uçtaki sidre ağacı; varılabilecek en son nokta, son makam) gibi yalnızca nebevî bir rehberlik sayesinde gelinebilecek olan bu noktada “birlik”ten gayri bir şeyden bahsetmek mümkün olmadığından (İbn Arabî, 2008: 56) Sühan, daha fazla ilerleyemez ve Aşk'ı Hayret'e teslim eder. Vuslatta “hayret”ten başka bir şey olmaması dolayısıyla, Aşk'ın [Hüsn'de] fena bulduğu kimya süreci Hayret'le tamamlanır. Hayret, fenafillahın yaşandığı tam bir samt (susma, sükût) hâlinin ifadesidir.

Buldı bu mahalde kıssa pâyân  
Bundan ötesi değil nümâyân

Sad şükr ola Hayy-i Lâ-yemût'a  
Kim erdi söz âlem-i sükûta (2007, 2008)

Aşk'ın Hüsn'e kavuşmak için “kimya”yı getirmek üzere çıktığı yolculuk, bizatihi kimyanın kendisi olur. Yolculuğun sonunda gerçekleşen fena mertebesinde Şeyh Galip'in ifadesiyle “kelâm-ı samtın deryâlar gibi pür-cûş, mahabbet râzının hâmûş, rumûz-ı aşkın bî-zebân u gûş” (Müseddes 4/4) söylenmesi esas olduğundan Galip de “âlem-i sükût”a çekilir.

## Sonuç

Tasavvufi-sembolik bir eser olan *Hüsn ü Aşk* mesnevisinde, âşık (salik, mürit, arayıcı) durumundaki Aşk'ın, sevgili (maşuk, mutlak güzel, aranan) konumundaki Hüsn'e vasıl olmak üzere kalp diyarına yaptığı tehlikeli yolculuk anlatılır. Hüsn'e kavuşmak için kalp diyarından kimyayı getirmek zorunda olan Aşk'ın çıktığı tehlikeli yolculuk, aslında tamamen kalbin derinliklerine doğru yapılan sembolik bir yolculuktur. Bu yolculuktaki kimya da maddi olarak değersiz madenlerin altına dönüştürülmesi ameliyesi şeklinde değil, ezoterik (içrek,

batını) gelenekteki simgesel anlamıyla kullanılmıştır. Ezoterik gelenekte kimya sıradan insanın, büyük sıkıntılara katlanarak, bitmek bilmeyen belalara ve acılara, sabır ve tevekkülle direnerek geçirdiği değişim/dönüşüm ile aşkın insan (kâmil insan) olmasıdır.

Kalp şehrine yaptığı yolculukla esasen kendi ruhsal derinliklerinde ilerleyen Aşk, bu zorlu yolculuk esnasında kendisini yolundan alıkoymaya çalışan pek çok güçlüklerle mücadele etmek mecburiyetinde kalır. Yolculuk boyunca karşısına çıkan tüm güçlükleri olağanüstü yardımlar sayesinde aşmayı başaran Aşk, kimyayı almak üzere kalp kalesine girdiğinde ‘hakikat’i idrak eder. Aşk’ın dikey boyutlu gerçekleştirdiği bu yolculuk onun kalbî miracı olur.

Yolculuk esnasında değişik sınamalardan geçen Aşk, dairesel olan yolculuğunu tamamlayıp kalp kalesine ulaştığında Hüsn’ün aslında kendisi ve kendisinin de Hüsn olduğunu fark etmesiyle kimyevi dönüşümünü tamamlar. Aşk’ın kimyayı getirmek üzere çıktığı bu yolculuk olmaksızın aşkın insanlığa (insan-ı kâmil) ulaşması mümkün olmadığından “yolculuk” bizatihi “kimya” olur.

## Kaynakça / References

- Ahmed-i Gazâlî (2004). *Aşkın hâlleri* (Turan Koç - M. Çetinkaya, Çev.). İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Bilgegil, K. (1997). *Hüsn ü Aşk’a dair, M. Kaya Bilgegil’in makaleleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cockren, A. (2008). *Simya sanatı ve simyacılar [Alchemy rediscovered and restored]* (Murat Sağlam, Çev.). İstanbul: Mitra Yayınları.
- Doğan, A. (2017). *Hüsn ü Aşk: Aşk’ın kalb’e yolculuğu [Dönüşüm sürecindeki insanın sembolik seyahati ve Hüsn ü Aşk örneği, yayımlanmış doktora tezi]*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Ece, S. (2012). *Hüsnüne aşk olsun*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Eliade, M. (2000). *Demirciler ve simyacılar* (Mehmet Emin Özcan, Çev.). İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Esrar Dede (2000). *Tezkire-i şu’arâ-yı Mevleviyye* (İlhan Genç, Haz). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Gibb, E. J. W. (1999). *Osmanlı şiiri tarihi* (Ali Çavuşoğlu, Çev.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1968). *Şeyh Gâlib: Hüsn ü Aşk*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gölpınarlı, A. (2000) *Mesnevi ve şerhi (6 Cilt)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2014). *Sultan Veled İbtidâ-nâme*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Guenon, R. (1997). *Geleneksel formlar ve kozmik devirler* (Fevzi Topaçoğlu, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Guenon, R. (2004). *Âlemin hükümdarı, dinlerde merkez sembolizmi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Holbrook, V. (1998). *Aşkın okunmaz kıyıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İbn Arabî (2008) *Fütühât-ı Mekkiyye C 8* (Ekrem Demirli, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İmam-ı Gazâlî (yty). *Kimyâ-yı saâdet* (Ali Arslan, Çev.). İstanbul: Merve Yayınları.
- Kantarcıoğlu, S. (1981). *T. S. Elliot’un şiirlerinde insanın kendisini geliştirme teması*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Lee-Vaughan L. (2002). *Çağrı ve yankı (Sufilerin rüya çalışmaları ve ait olma psikolojisi)* (Enise Ergün, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

- Nasr, S. H. (1981). *İslam'da düşünce ve hayat* (Fatih Tatlıhoğlu, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Neville, K. (2000). Çok renkli giysi: sufi dönüşümü, *Bildiriler, Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni 15-17 Aralık 2000*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Schimmel, A. (2004a). *Tanrının yeryüzündeki işaretleri*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Schimmel, A. (2004b). *İslam'ın mistik boyutları*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Şeyh Gâlib (1994). *Dîvân*, (Muhsin Kalkışım, Haz.). Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Şeyh Gâlib (1996). *Şerh-i cezîre-i Mesnevî*, (Turgut Karabey, Mehmet Vanlıoğlu, Mehmet Atalay, Haz.). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1995). *Edebiyat üzerine makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Üsküplü İshak Çelebi (2014). *Dîvan* (Murat Keklik, Haz.). (Doktora tezi). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.